

بررسی نگاه پژوهشی دانشجویان و تعهد علمی _ اخلاقی آن‌ها

موسی چوبانی^۱، ابراهیم نعیمی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۲/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۱/۱۵

چکیده

هدف: کیفیت پژوهش علمی از یک سو به هدف پژوهش، مفروضه‌های آن، انتخاب روش مناسب و رعایت اصول تحقیق علمی و از سوی دیگر، پژوهش علمی در صورتی از کیفیت برخوردار است که پژوهشگر در فرآیند تدوین و اجرای طرح تحقیق مسئولیت‌های خود را نسبت به اخلاق تحقیق درک کرده و اصول آن را رعایت کرده باشد. این پژوهش با هدف بررسی کیفی نگاه پژوهشی دانشجویان و تعهد علمی_اخلاقی آن‌ها انجام گرفته است. روش: شیوه نمونه‌گیری در این پژوهش به روش نمونه‌گیری هدفمند صورت گرفت. به این ترتیب که تعداد ۸۰ نفر از دانشجویان دوره‌ی کارشناسی ارشد، که در دانشگاه‌های مختلف شهر تهران در سال ۱۳۹۴ در رشته‌های علمی مختلف، مشغول به تحصیل بودند، انتخاب شدند. برای گردآوری داده‌ها از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده شد. یافته‌ها: تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه منجر به شناسایی ۴۰ کد اولیه برای هر نفر (در مجموع ۳۰۳۳ کد اولیه برای ۸۰ نفر)، ۳۷ زیرمضمون و ۸ مضمون اصلی در زمینه اصول اخلاقی پژوهشی و فراوانی آگاهی از هر یک از آن‌ها و ۲۴ زیرمضمون و ۵ مضمون اصلی در زمینه سوءرفتارهای پژوهشی و فراوانی به کارگیری هر یک از آن‌ها در پژوهش‌های قبلی شد. همچنین میزان تمایل و علل عدم تمایل به انجام پژوهش‌های توأم با سوءرفتارهای پژوهشی نیز شناسایی و مشخص شد. نتیجه‌گیری: بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان نتیجه‌گیری کرد که میزان آشنایی دانشجویان با اصول اخلاقی _ علمی پژوهش و سوءرفتارهای پژوهشی در سطح بالایی قرار دارد ولی پای‌بندی آن‌ها به رعایت این اصول در سطح خیلی پایینی قرار دارد لذا با توجه به نتایج حاصل از پژوهش می‌توان گفت که داشتن برخی الگوهای خاص تعهد علمی و اخلاقی و همچنین ترس

۱. کارشناسی ارشد مشاوره خانواده دانشگاه علامه طباطبائی، mousachoupani@gmail.com

۲. استادیار گروه مشاوره دانشگاه علامه طباطبائی

از عوامل بیرونی می‌تواند عامل پیشگیرانه‌ای در گرایش دانشجویان به رفتارهای عدم رعایت اصول اخلاق پژوهشی شود و چنین به نظر می‌رسد که دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی در جهت آموزش اصول و رعایت اخلاق پژوهشی دانشجویان لازم و ضروری می‌نماید.

واژگان کلیدی: نگاه پژوهشی، تعهد علمی، تعهد اخلاقی، دانشجویان

مقدمه

«اخلاق» از جمله موضوعاتی است که بر تمامی ابعاد زندگی آدمی سایه گسترانیده است و پیچیدگی و گستردگی بیش از حد جامعه‌ی مدرن اهمیت آن را به ویژه در زمینه‌ی تعاملات انسانی و پژوهش دو چندان کرده است (گالو^۱، ۲۰۰۴). علم اخلاق مطالعه‌ای نظام‌مند درباره‌ی ارزش‌ها است و با هدف تعیین درست یا نادرست بودن امور شکل می‌گیرد (پرلمن و پرلمن^۲، ۲۰۰۴) و یکی از مهم‌ترین مقوله‌های علم اخلاق که امروزه به دلیل تمرکز بر علم و پیشرفت آن در کانون توجه قرار دارد اخلاق‌مداری در پژوهش می‌باشد (لاورنسی^۳، ۲۰۱۱). اخلاق پژوهش، شاخه‌ای از اخلاق حرفه‌ای است که تمامی اصول اخلاقی را که پژوهشگر از آغاز ساماندهی تحقیق تا پایان آن می‌بایست با آن آشنا، و آن‌ها را رعایت کند مشخص می‌کند (فروغی‌قمی، بردبار و خنیفر، ۱۳۹۰). رعایت اصول اخلاقی رکنی مهم در اثربخشی پژوهش‌ها در واقع یکی از راه‌های ارتقای کیفیت و اعتبار پژوهش‌های علمی است (بهمن‌آبادی، جعفرآبادی و شعبانی‌ورکی، ۱۳۹۰). انجام پژوهش‌های غیرانسانی بر روی آزمودنی‌های انسان نظیر تزریق سلول‌های سرطانی کبد به بیماران بدون آگاهی آن‌ها سبب شد که بحث اخلاق‌مداری در پژوهش توسط کشورها و صاحب‌نظران مدنظر قرار گیرد (پاول و رافائل^۴، ۲۰۰۹) و اولین آیین‌نامه اخلاقی برای پژوهشگران تحت عنوان بیانیه‌ی نورنبرگ در سال ۱۹۴۷ و بیانیه‌ی هلسینکی در سال ۱۹۶۴

1. Gallu

2. Perlman and Perlman

3. Lawrence

4. Paull and Raphael

از طرف سازمان ملل متحد تشریح و تصویب شود که تمامی اصول اخلاقی لازم برای انجام پژوهش از آغاز ساماندهی تا پایان آن را مشخص نمود (لاریجانی و رشیدیان، ۱۳۷۸). امروزه دانشمندان، سیاست‌گذاران و نیز پژوهشگران بر این باورند که انجام پژوهش‌های علمی منشأ تحولات علمی و کشف دانش جدید است، بنابراین ضروری می‌نماید که نتایج این پژوهش‌ها قابل اعتماد باشد تا بتوان از آن در راستای رشد علمی کشور استفاده کرد. رعایت اصول اخلاقی پژوهش رکن مهمی در اثربخشی پژوهش‌ها و در واقع یکی از راه‌های ارتقای کیفیت و اعتبار پژوهش‌های علمی است (بهمن‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۰). بخش اعظمی از پژوهش‌ها در کشور توسط دانشجویان دانشگاه‌ها انجام می‌پذیرد، بنابراین جهت کیفیت‌بخشی به این پژوهش‌ها علاوه بر رعایت اصول علمی، اصول اخلاقی پژوهشی نیز ضروری می‌نمایند. در کشورهای پیشرفته، اهمیت رعایت اخلاق در پژوهش تا حدی است که این کشورها به تشکیل کمیته‌های اخلاق در پژوهش، جهت نظارت بر طرح‌های پژوهشی اعضای هیئت علمی و دانشجویان اقدام نموده‌اند (بهمن‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۰). و مسلماً وجود چنین اقداماتی کیفیت پژوهش‌های انجام‌شده در این کشورها را بهبود بخشید. در کشور ما طرح‌های پژوهشی دانشجویان و اساتید به ویژه در حوزه‌ی علوم انسانی بدون نظارت اخلاقی لازم انجام می‌شود (خداپرست، عبدالله‌زاده و راسخ، ۱۳۸۶) که همین امر سبب شده‌است که این پژوهش‌ها از ضعف قابل ملاحظه‌ای در زمینه‌ی رعایت اصول اخلاقی برخوردار باشند (بهمن‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۰). انجام پژوهش‌های علمی در علوم مختلف نیازمند رعایت اصول و چهارچوب‌هایی است که از مهم‌ترین آن‌ها اصول اخلاقی پژوهشی است که عدم رعایت آن ارزش و اعتبار پژوهش مورد نظر و پژوهشگر زیر سؤال خواهد برد و اعتبار علمی کشور را مورد تهدید قرار می‌دهد (میرعارفین، شایگان، مدائنی و امیدخواه، ۱۳۹۱). منشور و موازین اخلاق پژوهش با هدف پیشگیری از بروز تخلفات پژوهشی توسط کمیته‌ی اخلاق پژوهش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری تدوین شد که رعایت آن توسط پژوهشگران به ویژه اساتید و دانشجویان الزامی است (بهمن‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۰). امروزه با اندکی تأمل و بررسی محیط‌های علمی و پژوهش‌های داخلی و خارجی انجام‌شده به خوبی آشکار است که

بسیاری از پژوهشگران به صورت آگاهانه و گاهی ناآگاهانه در انجام پژوهش‌های خویش اصول اخلاقی پژوهشی را مد نظر قرار نداده و آن‌ها را رعایت نمی‌کنند از جمله این پژوهش‌ها که عدم رعایت اصول اخلاقی را در پژوهش‌ها نشان می‌دهد می‌توان به پژوهش قدوسی، اصفهانیان، رضوی، قاعدی‌فر و زمانی‌پژوه در سال ۱۳۹۰ اشاره کرد، آن‌ها در این پژوهش نشان دادند که بخش اعظم کدها و معیارهای اخلاقی پژوهش در پایان‌نامه‌های رشته‌ی دندانپزشکی رعایت نشده‌اند. آزاده و واعظ نیز در پژوهشی که در سال ۱۳۹۱ انجام دادند نشان دادند که وضعیت استناددهی در پایان‌نامه‌ها، در وضعیت نامطلوبی قرار دارد. ضرغام و لاریجانی نیز در پژوهشی که در سال ۱۳۸۶ بر روی ۵۱ پایان‌نامه‌ی دکتری پزشکی انجام دادند نشان دادند که اصل رضایت آگاهانه تنها در ۶ درصد این پژوهش‌ها رعایت شده و ۸۰ درصد از هزینه‌های درمانی هم توسط بیماران پرداخت شده است. پژوهش‌های ذکر شده اغلب در زمینه‌ی علوم پزشکی انجام شده و علوم انسانی چندان مدنظر قرار نگرفته و از طرفی این پژوهش‌ها صرفاً رعایت یا عدم رعایت اصول اخلاقی در پژوهش‌ها را مورد بررسی قرار داده است و میزان آگاهی پژوهشگران از این اصول و نگاه و نگرش آن‌ها نسبت به این اصول در هیچکدام از پژوهش‌ها مورد بررسی قرار نگرفته است. لذا ما در این پژوهش قصد داریم به شیوه‌ای کیفی و با استفاده از مصاحبه‌ی نیمه- ساختاریافته با تعداد زیادی (۸۰ نفر) از دانشجویان رشته‌های مختلف علوم انسانی و تجربی (پرستاری، روانشناسی، مشاوره، علوم سیاسی و حسابداری)، از دانشگاه‌های مختلف شهر تهران، موارد زیر را مورد بررسی قرار بدهیم:

۱. بررسی نگاه پژوهشی دانشجویان مبتنی بر شناسایی میزان آگاهی آن‌ها از اصول اخلاقی پژوهشی و فراوانی آن

۲. بررسی نگاه پژوهشی دانشجویان نسبت به سوءرفتارهای پژوهشی و فراوانی به کارگیری هر یک از این سوءرفتارها

۳. بررسی تمایل و فراوانی مصاحبه‌شوندگان، برای انجام پژوهش‌های توأم با سوءرفتارهای پژوهشی و بررسی علل امتناع مصاحبه‌شوندگانی که به انجام این نوع پژوهش‌ها تمایل نداشتند.

از آن‌جا که پژوهش‌های علمی انجام‌شده توسط دانشجویان و اساتید، محرک اصلی رشد علمی و پژوهشی کشور و خلق دانش جدید است لذا آشنایی با این اصول اخلاقی - علمی در زمینه‌ی پژوهش و رعایت آن در پژوهش‌های علمی باید در مراکز مربوطه به ویژه دانشگاه‌ها مدنظر قرار بگیرد و با جای دادن آن در خلال برنامه‌های آموزشی، متخصصینی متعهد به تعهدات علمی و اصول اخلاقی پژوهش تربیت بکنند. مسلماً نتایج حاصل از این پژوهش در جهت رسیدن به چنین هدفی کمک‌کننده خواهد بود.

روش پژوهش

شیوه‌ی نمونه‌گیری در این پژوهش با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند صورت گرفت. بدین ترتیب که تعداد ۸۰ نفر دانشجوی کارشناسی ارشد در رشته‌های مختلف، که در دانشگاه‌های مختلف شهر تهران در سال ۱۳۹۴ مشغول به تحصیل بودند و مصاحبه‌گر با آن‌ها آشنایی داشت انتخاب شدند و در قالب ۱۰ نفر مصاحبه‌کننده با آن‌ها مصاحبه به عمل آمد. برای بررسی نگاه پژوهشی و تعهد علمی - اخلاقی مصاحبه‌شوندگان از مصاحبه نیمه - ساختاریافته استفاده شد که برای جمع‌آوری اطلاعات از تعدادی سؤالات کلی برای روشن کردن موضوعات خاص استفاده شد. در مجموع ۸۰ مصاحبه انجام گرفت که مدت زمان هر مصاحبه به طور میانگین ۳۰ تا ۴۵ دقیقه بود. مصاحبه‌ها معمولاً با این سؤال کلی آغاز می‌شد: در مورد اصول علمی - اخلاقی که در هر پژوهش می‌بایست رعایت شود چه می‌دانید؟ و بر اساس پاسخی که مصاحبه‌شوندگان می‌دادند مسیر مصاحبه ادامه می‌یافت و زمانی که از مسیر اصلی منحرف می‌شدند و به موضوعات بی‌ارتباط می‌پرداختند با قطع کردن محترمانه‌ی حرف‌هایشان و گفتن این جمله که خوب بهتر است به موضوع اصلی (اصول لازم در هر پژوهش) برگردیم جریان مصاحبه هدایت می‌شد. بدین شیوه پژوهشگر بحث را بر روی موضوع مورد نظر متمرکز و از بیان مطالب غیرمرتبط توسط مصاحبه -

شوندگان جلوگیری می‌کرد. داده‌های حاصل از مصاحبه به منظور شناسایی نگاه پژوهشی دانشجویان و تعهد علمی _ اخلاقی آن‌ها با استفاده از رویکرد پدیدارشناختی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. بر اساس این روش متن مصاحبه‌ها پس از پیاده‌شدن روی برگه، چندین بار مرور شد تا شناختی کلی از آن حاصل شود. سپس برای هر یک از متون مصاحبه خلاصه‌ی تفسیری نوشته شد و نسبت به درک و استخراج معانی نهفته در آن اقدام گردید. در ادامه پژوهشگران در استخراج مضامین به مشارکت و تبادل نظر پرداختند (خدادادی‌سنگده، محمد نظری، احمدی و حسنی، ۱۳۹۴). با تداوم مصاحبه‌ها، مضمون قبلی روشن‌تر می‌شد و تکامل می‌یافت و گاه مضمون جدیدی شکل می‌گرفت. جهت روشن‌سازی، مقوله‌بندی و رفع تناقض‌های موجود در تفسیر، فرآیند بازگشت دوباره به متون صورت می‌گرفت و در هر مرحله با ادغام خلاصه‌های تفسیری، تحلیل کلی‌تری انجام می‌شد تا در نهایت ارتباط بین تفاسیر و مضامین جهت رسیدن به نتیجه‌ی نهایی به بهترین نحو ممکن صورت گرفت. برای بررسی و تضمین اعتبار داده‌ها پس از تحلیل، متون مصاحبه هر فردی دوباره به وی داده شد و در صورت لزوم تغییرات لازم در آن اعمال شد. جهت تضمین قابلیت تصدیق، پژوهشگران تلاش کردند که تا حد ممکن از دخالت دادن پیش‌فرض‌های پیشین خود در جریان تجزیه و تحلیل و تفسیر جلوگیری کنند. جهت تضمین قابلیت اطمینان و کفایت، از نظارت و همکاری متخصصین استفاده شد و متن مصاحبه جهت بررسی کدگذاری‌ها در اختیار آن‌ها قرار گرفت. جهت افزایش قابلیت تعمیم و انتقال یافته‌های پژوهشی تلاش شد که دانشجویانی از رشته‌های مختلف و از دانشگاه‌های متفاوت انتخاب شوند.

هدف از تحلیل داده‌ها، استخراج مفاهیم و سپس مضامین است. مضامین یک‌سری مشخصه‌های کلی هستند که معنای محوری مفاهیم، تشابهات و تفاوت‌ها را نمایان می‌کند (خدادادی‌سنگده و همکاران، ۱۳۹۴). در پژوهش حاضر متن مصاحبه‌ها پس از پیاده‌شدن بر روی کاغذ، تحلیل مضمونی شد. مقوله‌بندی براساس بررسی دقیق اطلاعات، تکرار کدگذاری‌ها، طبقه‌بندی‌ها و مقایسه‌ها صورت گرفت. پس از استخراج، کدگذاری و طبقه‌بندی داده‌ها، مضامین مشترک و مرتبط با هم، در قالب مضامین فرعی و در نهایت

مضامین اصلی ترکیب و مضامین غیرمرتبط حذف شدند و برای بررسی ارتباط بین مقوله‌ها و یکپارچه کردن آن‌ها حرکتی مداوم بین مفاهیم صورت گرفت.

لازم به ذکر است که تمامی مصاحبه‌شوندگان با افراد مصاحبه‌گران آشنایی قبلی داشتند و به طور کامل به آن‌ها اعتماد داشتند که این نیز به خوبی از جعل و تحریف در ارائه‌ی اطلاعات جلوگیری می‌کرد.

نتایج

مضامین اصلی	مضامین فرعی	فراوانی
حرفه‌ای بودن در پژوهش	شناخت کافی از روش‌های پژوهشی، توانایی به کارگیری روش‌های پژوهشی، شناخت کافی از ابزارهای پژوهشی، آگاهی از نحوه‌ی استفاده از این ابزارها و تسلط در به کارگیری آن.	۷۱
رازداری	پنهان ماندن هویت شخصی افراد، آشکار نکردن اطلاعات خصوصی افراد و نتایج خصوصی، تجزیه و تحلیل نتایج به صورت گروهی به منظور حفظ هویت افراد، در نظر گرفتن کد برای افراد به جای نام اصلی آن‌ها برای حفظ هویت آن‌ها، حفظ حریم خصوصی افراد.	۸۰
رضایت آگاهانه	آگاهی افراد از اهداف پژوهش، آگاه کردن افراد از مزایا و پیامدهای منفی پژوهش، آگاه کردن افراد از نتایج حاصل از پژوهش، آگاه کردن افراد از انتظارات پژوهشگر، آگاه کردن افراد از صلاحیت و مسئولیت‌پذیر بودن پژوهشگر، حضور داوطلبانه در پژوهش و عدم اجبار.	۸۰
اصالت در پژوهش و انجام آن	صادق بودن با آزمودنی در تمامی مراحل تحقیق، عدم تحریف در اجرا و جمع‌آوری اطلاعات، عدم تحریف در تجزیه و تحلیل و گزارش نتایج، حفظ اصول علمی در تمامی مراحل پژوهش.	۸۰
نقدپذیری	خوشبین بودن و داشتن ذهنی پذیرا نسبت به توصیه‌های علمی دیگران، برخورد ملایم و عدم پرخاشگری در مقابل انتقادهای علمی دیگران، مشورت و گرفتن کمک از متخصصین جهت تقویت علمی پژوهش و رفع نقایص آن، پذیرش نظرات مخالف در صورت داشتن پشتوانه‌ی علمی و مستدل بودن	۲۷
صبر و بردباری	داشتن مطالعه‌ی فراوان در زمینه‌ی روش پژوهشی به کار برده شده در پژوهش، داشتن مطالعه‌ی فراوان در زمینه‌ی موضوع انتخابی، انجام پژوهش به صورت	۷۱

	مرحله به مرحله و عدم شتاب در انجام آن، تاب آوری و تحمل دشواری‌های پژوهش، ناامید نشدن به خاطر طولانی و دشوار بودن پژوهش.	
۳۷	عدم دخالت دادن خرافات و عقاید عامیانه در پژوهش، عدم استفاده از یافته‌های پژوهش‌هایی که صلاحیت علمی پژوهشگر آن مورد شک است، دخالت ندادن حدس و گمان در ارائه نتایج، تکیه بر یافته‌ها و پژوهش‌های علمی، ارائه گزارش علمی و مستدل از پژوهش	قضاوت مستدل
۷۶	عدم بهره‌گیری از ابزارهای پژوهشی دیگران به عنوان ابزار ساخته شده توسط خود، صداقت در استفاده از منابع علمی و یافته‌های سایر پژوهشگران در پژوهش خویش توأم با ذکر منبع، صداقت در انجام مراحل تحقیق، صداقت در بیان نتایج و ارائه گزارش	امانت‌داری

جدول (۱) نگاه پژوهشی دانشجویان مبتنی بر شناسایی میزان آگاهی آن‌ها از اصول اخلاقی پژوهشی و فراوانی آگاهی آن‌ها از این اصول به عنوان اصول اخلاقی پژوهشی.

فراوانی	مضامین فرعی	مضامین اصلی
۱۷	استفاده از ابزارهای اندازه‌گیری که استاندارد نیستند، استفاده از ابزارهایی که با نحوه اجرا، تفسیر و نمره-گذاری آن آشنایی ندارند، همدستی با آزمودنی جهت تکمیل ابزارها در جهت دلخواه و مد نظر پژوهشگر، نمره‌گذاری ابزارهای اندازه‌گیری در جهت دلخواه، تحریف در اجرا و نمره‌گذاری ابزارهای اندازه‌گیری	عدم رعایت اصول در ابزارهای اندازه‌گیری
۳۱	کپی برداری از ساختار مقاله‌های دیگران بدون منبع‌دهی، استفاده از یافته‌های پژوهش‌های دیگران بدون منبع‌دهی، استفاده از ابزارهای ساخته شده به وسیله دیگران بدون منبع‌دهی، استفاده از یافته‌های چند مقاله و ترکیب آن به عنوان پژوهشی جدید و مستقل.	سرقت علمی
۱۳	فرستادن یک مقاله به دو مجله داخلی و کسب دو تأییدیه، فرستادن مقاله به دو مجله داخلی و خارجی و	گرفتن دو پذیرش برای یک پژوهش واحد توأم با سوءاستفاده

	از پژوهش‌های دیگران.	کسب دو تأییدیه، ایجاد اندکی تغییر در یک مقاله با همان نتایج و گرفتن دومین تأییدیه برای آن، ترجمه‌ی مقاله‌های دیگران به زبان داخلی و ارائه‌ی آن به عنوان پژوهش خویشتن، ایجاد تغییر محتوایی در مقالات دیگران و فرستادن آن به مجلات به عنوان پژوهش خویشتن.
۲۲	بده‌بستان پژوهشی	اضافه کردن نام افرادی به پژوهش خویش بدون داشتن نقشی در آن به خاطر اهداف نوع دوستانه، اضافه کردن نام افرادی دیگر به پژوهش خویشتن بدون داشتن نقشی در آن برای کسب سود مالی، اضافه کردن نام سایر پژوهشگران به پژوهش خویش بدون داشتن نقشی در آن جهت معاوضه و عمل متقابل، تشکیل گروه‌های چندنفره که به صورت انفرادی پژوهش انجام داده و نام یکدیگر را بدون داشتن نقشی در پژوهش خود ذکر می‌کنند.
۳۹	داده‌سازی	جعل و تحریف در اجرای ابزارهای اندازه‌گیری، هدایت آزمودنی‌ها برای عمل کردن در جهت تأیید فرضیه‌ی پژوهشگر، جعل و تحریف در تفسیر داده‌ها و تجزیه و تحلیل آن، جعل و تحریف در نتیجه‌گیری پژوهشی، جعل و تحریف در گزارش نتایج.

جدول (۲) نگاه پژوهشی دانشجویان نسبت به سوءرفتارهای پژوهشی و فراوانی به کارگیری هریک از این سوءرفتارها

علاوه بر مشخص کردن نگاه پژوهشی دانشجویان و تعهد علمی و اخلاقی آن‌ها، مشخص شد که چه میزان از دانشجویان پژوهش‌هایی توأم با سوءرفتارهای پژوهشی انجام داده‌اند که نتایج به طور کامل در جداول بالا ارائه شده است.

در مرحله‌ی سوم و پایانی، پژوهشگر با هدف سنجش میزان و فراوانی تمایل افراد برای انجام پژوهش‌های توأم با سوءرفتارهای پژوهشی به ویژه پژوهش‌های توأم با داده‌سازی، پیشنهاداتی برای انجام این نوع پژوهش‌ها به مصاحبه‌شوندگان ارائه داد و در پایان علل امتناع گروهی را که پیشنهاد مزبور را نپذیرفتند را نیز جویا شد که نتایج حاصل به قرار زیر است:

۱. تعداد ۵۴ نفر از مصاحبه‌شوندگان پیشنهاد مزبور را پذیرفته و آمادگی خود را برای انجام پژوهش به شیوه‌ی پیشنهادی پذیرفتند.

۲. تعداد ۲۶ نفر از پذیرش پیشنهاد مزبور امتناع کردند.

۳. ۲۳ نفر غیراخلاقی بودن و ترس از پیامدهای این کار نظیر لورفتن موضوع و از دست دادن اعتبار علمی را علت این امتناع مطرح کردند و تعداد ۳ نفر تنها دلیل امتناع را ترس از لورفتن و از دست دادن اعتبار علمی مطرح کردند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از انجام پژوهش حاضر بررسی کیفی نگاه پژوهشی دانشجویان و تعهد علمی - اخلاقی آن‌ها بود. در بررسی نتایج حاصل از نگاه پژوهشی دانشجویان در مرحله‌ی اول، ۸ مضمون اصلی به عنوان مضامین و اصولی که دانشجویان به عنوان اصول اخلاقی پژوهش در نظر می‌گیرند و رعایت آن را در پژوهش‌های علمی ضروری می‌دانند، شناسایی شد که عبارت‌اند از: رازدرای، حرفه‌ای بودن در پژوهش، اصالت در پژوهش و انجام آن، امانت-داری، قضاوت مستدل، نقدپذیری و صبر و بردباری. همچنین میزان و فراوانی آگاهی از این اصول به عنوان اصول اخلاقی نیز در جدول شماره‌ی (۱) به طور دقیق بیان شده است. در مرحله‌ی دوم میزان آگاهی و شناخت دانشجویان نسبت به سوءرفتارهای پژوهشی و فراوانی به کارگیری هریک از انواع سوءرفتارهای پژوهشی را در پژوهش‌های قبلی این مصاحبه‌شوندگان نیز مورد بررسی قرار گرفت که با بررسی و تجزیه و تحلیل دقیق نتایج، ۵ مضمون اصلی به عنوان مضامین و رفتارهایی که دانشجویان به عنوان سوءرفتارهای پژوهشی در نظر می‌گیرند شناسایی شد که عبارت‌اند از: داده‌سازی، سرقت علمی، بده‌بستان پژوهشی، عدم رعایت اصول در ابزارهای اندازه‌گیری و گرفتن دو پذیرش برای یک پژوهش واحد توأم با سوءاستفاده از پژوهش‌های دیگران. نتایج حاصل از این دو مرحله نشان می‌دهد که خوشبختانه در زمینه‌ی شناخت و آگاهی نسبت به اصول اخلاقی پژوهشی و سوءرفتارهای پژوهشی در دانشجویان کمبود و نقصی وجود ندارد و میزان آگاهی این قشر از پژوهشگران از این اصول در سطح تقریباً بالایی قرار دارد، در این مرحله مصاحبه-

گران علاوه بر بررسی میزان آگاهی مصاحبه‌شوندگان از سوءرفتارهای پژوهشی، میزان به‌کارگیری هر یک از این سوءرفتارهای پژوهشی را توسط مصاحبه‌شوندگان در پژوهش‌هایی که قبلاً انجام دادند بررسی کردند، لازم به ذکر است که مصاحبه‌شوندگان به دلیل آشنایی قبلی با مصاحبه‌گران و اعتماد کامل به آن‌ها، هیچگونه ترسی نسبت به ارائه‌ی این نوع از اطلاعات نداشته و با اطمینان کامل از رازداری اطلاعات مورد نیاز را در اختیار مصاحبه‌گران قرار می‌دادند، نتایج حاصل از مصاحبه در زمینه‌ی میزان به‌کارگیری سوءرفتارهای پژوهشی (که در جدول شماره ۲ بیان شده است) با رعایت اولویت به‌کارگیری به‌قرار زیر می‌باشد: الف) ۳۹ نفر سوءرفتار داده‌سازی (جعل در گردآوری داده‌ها و جعل در تجزیه و تحلیل داده‌ها) را در پژوهش‌های خویش حداقل برای یک‌بار داشتند. ب) ۳۱ نفر سوءرفتار سرقت‌علمی (کپی‌برداری از ساختار مقاله‌های دیگران بدون منبع‌دهی، استفاده از یافته‌های پژوهش‌های دیگران بدون منبع‌دهی، استفاده از ابزارهای ساخته شده به وسیله‌ی دیگران بدون منبع‌دهی، استفاده از یافته‌های چند مقاله و ترکیب آن به عنوان پژوهشی جدید و مستقل) را در پژوهش‌های خویش حداقل برای یک‌بار داشتند. ج) تعداد ۱۷ نفر از مصاحبه‌شوندگان سوءرفتار عدم‌رعایت اصول در ابزار اندازه‌گیری (استفاده از ابزارهای اندازه‌گیری که استاندارد نیستند، استفاده از ابزارهایی که با نحوه‌ی اجرا، تفسیر و نمره‌گذاری آن آشنایی ندارد، همدستی با آزمودنی جهت تکمیل ابزارها در جهت دلخواه و مدنظر پژوهشگر، نمره‌گذاری ابزارهای اندازه‌گیری در جهت دلخواه، تحریف در اجرا و نمره‌گذاری ابزارهای اندازه‌گیری) را در پژوهش‌های خویش حداقل برای یک‌بار داشتند. د) تعداد ۲۲ نفر از مصاحبه‌شوندگان سوءرفتار بده‌بستان پژوهشی (اضافه کردن نام افرادی به پژوهش خویش بدون داشتن نقشی در آن به خاطر اهداف نودوستانه، اضافه کردن نام افرادی دیگر به پژوهش خویشان بدون داشتن نقشی در آن برای کسب سودمالی، اضافه کردن نام سایر پژوهشگران به پژوهش خویش بدون داشتن نقشی در آن جهت معاوضه و عمل متقابل) را در پژوهش‌های خویش حداقل برای یک‌بار داشتند. ه) تعداد ۱۳ نفر سوءرفتار گرفتن دو پذیرش برای یک پژوهش واحد توأم با سوءاستفاده از پژوهش‌های دیگران (فرستادن یک مقاله به دو مجله داخلی و کسب دو

تأییدیه، فرستادن مقاله به دو مجله داخلی و خارجی و کسب دو تأییدیه، ایجاد اندکی تغییر در یک مقاله با همان نتایج و گرفتن دومین تأییدیه برای آن، ترجمه‌ی مقاله‌های دیگران به زبان داخلی و ارائه‌ی آن به عنوان پژوهش خویشتن، ایجاد تغییر محتوایی در مقالات دیگران و فرستادن آن به مجلات به عنوان پژوهش خویشتن) را حداقل یک‌بار در پژوهش‌های خویش داشتند. نتایج حاصل از این مرحله نشان می‌دهد که ضمن آگاهی دانشجویان از اصول اخلاقی پژوهشی و سوءرفتارهای پژوهشی، متأسفانه میزان به کارگیری این اصول اخلاقی در پژوهش‌هایشان در سطح بسیار پایینی قرار دارد و تقریباً نیمی از مصاحبه‌شوندگان در پژوهش‌های خویش سوءرفتارهای پژوهشی را به کار گرفته بودند که بر اساس اولویت نتایج به طور دقیق در جدول شماره دوم ارائه شده‌است. از جمله پژوهش‌های دیگری که نتایج آن با نتایج حاصل از این مرحله همسو و همجهت می‌باشد می‌توان به پژوهش‌های زیر اشاره کرد: قدوسی و همکاران در پژوهشی که در سال (۱۳۹۰) بر روی تعداد زیادی از پایان‌نامه‌های رشته‌ی دندانپزشکی انجام دادند نشان دادند که در نیمی از پایان‌نامه‌های رشته‌ی دندانپزشکی اصول اخلاقی مربوط به پژوهش‌های توأم با آزمودنی‌های انسانی رعایت نمی‌شود. آزاده و واعظ نیز در پژوهشی که در سال (۱۳۹۱) انجام دادند اینگونه نتیجه‌گیری کردند که وضعیت استناددهی در پایان‌نامه‌ها در وضعیت نامطلوبی قرار دارد. در پژوهش دیگری که توسط ضرغام و لاریجانی در سال (۱۳۸۶) بر روی ۵۱ پایان‌نامه دکترای تخصصی پزشکی انجام دادند، نشان دادند که در تنها ۶ مورد از این پایان‌نامه‌ها اصل رضایت آگاهانه و آگاهی از آزمودنی بودن و شرکت در پژوهش رعایت شده بود و ۸۰ درصد هزینه‌های درمان (درمان به کارگرفته شده در پژوهش) توسط خود بیمار پرداخت شده است. در پژوهش دیگری که توسط بهمن‌آبادی و همکاران در سال (۱۳۹۰) بر روی تعدادی از رساله‌های دکترای علوم انسانی در دانشگاه مشهد انجام دادند نشان دادند که حقوق آزمودنی‌ها در این رساله‌ها مطابق با منشور و موازین اخلاق پژوهش مورد توجه قرار نگرفته است. در مرحله سوم مصاحبه، پژوهشگران تلاش کردند تا میزان تمایل مصاحبه‌شوندگان را برای انجام پژوهش‌های توأم با سوءرفتارهای پژوهشی، با دادن پیشنهاد انجام این نوع پژوهش‌ها به آن‌ها، مورد بررسی قرار داده و علل امتناع گروهی را

که حاضر به انجام این نوع پژوهش‌ها نمی‌شدند و پیشنهاد پژوهشگران را قبول نمی‌کردند مورد شناسایی قرار بدهند که نتایج به قرار زیر می‌باشد:

۱. تعداد ۵۴ نفر از مصاحبه‌شوندگان پیشنهاد مزبور را پذیرفته و آمادگی خود را برای انجام پژوهش به شیوه‌ی پیشنهادی پذیرفتند.

۲. تعداد ۲۶ نفر از پذیرش پیشنهاد مزبور امتناع کردند.

۳. ۲۳ نفر غیراخلاقی بودن و ترس از پیامدهای این کار نظیر لو رفتن موضوع و از دست دادن اعتبار علمی را علت این امتناع مطرح کردند و تعداد ۳ نفر تنها دلیل امتناع را ترس از لو رفتن و از دست دادن اعتبار علمی مطرح کردند.

همانطور که قبلاً اشاره شد منشور و موازین اخلاق پژوهش، در وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در سال (۱۳۹۰) تصویب شده است و هنوز قوانین الزام‌آوری برای رعایت این موازین اخلاقی توسط مسئولین مربوط تصویب و به کار گرفته نشده است (بهمن‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۰). از طرف دیگر دانشگاه‌ها و مراکز آموزش نیز هیچگونه برنامه‌ی مدون و مستمری را برای آموزش این موازین و ترویج اصول اخلاقی پژوهشی به کار نگرفته‌اند و جهت آموزش این اصول اخلاقی پژوهشی به دانشجویان تلاش چندانی صورت نگرفته است. با توجه به نتایج حاصل از این پژوهش ضروری می‌نمایند که برنامه‌های مدونی توسط مسئولین و دانشگاه‌های عالی برای آموزش و ترویج موازین و اصول اخلاقی پژوهش جهت پرورش دانشجویانی متعهد به اصول علمی و اخلاقی پژوهش تدوین و به کار گرفته شود همچنین تشکیل کمیته اخلاق در پژوهش و نظارت بر رعایت ابعاد اخلاقی پژوهش‌های دانشجویان و اصولی‌تر کردن فرآیند پذیرش مقالات توسط مجلات داخلی و خارجی جهت پیشگیری از بروز هرگونه سوءرفتار پژوهشی در پژوهش‌ها و رعایت موازین اخلاقی پژوهش لازم و ضروری می‌باشد.

منابع

- آزاده، فریدون؛ واعظ، ریحانه. (۱۳۹۱). صحت استنادها در پایان‌نامه‌های دوره‌ی دکتری تخصصی پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تبریز و میزان مطابقت آن‌ها با شیوه‌نامه‌ها. *فصلنامه مدیریت اطلاعات سلامت*، دوره نهم (۱).
- بهمن‌آبادی، سمیه؛ کلاته‌جعفرآبادی، طاهره؛ شعبانی‌ورکی، بختیار. (۱۳۹۳). رعایت اخلاق پژوهش در رساله‌های دکتری. *فصلنامه راهبرد فرهنگ*، شماره بیست و پنجم، ۱۲۹-۱۵۲.
- خداپرست، امیرحسین؛ عبدالله‌زاده، آزاده؛ راسخ، محمد. (۱۳۸۶). بررسی انتقادی راهنماهای شش‌گانه اخلاق در پژوهش ایران. *فصلنامه باروری و ناباروری*، دوره هشتم (۴).
- خدادادی‌سنگده، جواد؛ محمدنظری، علی؛ احمدی، خدابخش؛ حسنیف جعفر. (۱۳۹۴). بررسی کیفی تجارب خانواده‌های موفق در مورد زمینه خانواده سالم. *مجله تحقیقات کیفی در علوم سلامت*، دوره چهارم (۲)، ۱۷۸-۱۹۰.
- عزیزی، فریدون. (۱۳۸۷). اخلاق در پژوهش‌های بالینی. *فصلنامه اخلاق پزشکی*، دور دوم (۳)، ۳۳-۴۹.
- فروغی‌قمی، فریبا؛ بردبار، حامد؛ خنیفر، حسین. (۱۳۹۰). بررسی مؤلفه‌های اخلاقی و فرهنگی در پژوهش. *مجله معرفت در اخلاق*، دوره دوم (۲)، ۸۵-۱۰۴.
- قدوسی، آرش؛ اصفهانیان، وحید؛ رضوی، سیدمحمد؛ قاعدیفر، افراسیاب؛ زمانی‌پژوه، الهام. (۱۳۹۰). میزان رعایت اصول علمی اخلاق در پژوهش در پایان‌نامه‌های فارغ‌التحصیلان دانشکده‌ی دندانپزشکی دانشگاه آزاد اسلامی خوراسگان در سال ۱۳۸۳-۱۳۸۷. *مجله دانشکده دندانپزشکی اصفهان*، دوره هفتم (۵)، ۷۳۷-۷۴۴.

میرعارفین، مریم‌السادات؛ شایگان، جلال؛ مدائنی، سیدسیاوش؛ امیدخواه، محمدرضا. (۱۳۹۱). لزوم رعایت اصول اخلاقی در نگارش مقالات و گزارش‌های علمی. *نشریه‌ی مهندسی شیمی ایران*، دوره یازدهم (۶۲)، ۸۰ _ ۸۳.

لاریجانی، باقر؛ رشیدیان، آرش. (۱۳۸۷). اخلاق پزشکی در کارآزمایی بالینی: پژوهشی در پایان‌نامه‌های تحقیقاتی کارآزمایی بالینی انجام‌شده در بیمارستان‌های دانشگاه علوم پزشکی تهران. *مجله علمی سازمان نظام علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران*، دوره هفدهم (۱).

محمدنژاد، عاطفه. (۱۳۸۶). اخلاق در پژوهش. مرکز پژوهش‌های علمی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تهران، دوره دوم (۳)، ۴۴ _ ۴۷.

منابع انگلیسی

Gallo, G. (2004). Operation Research and Ethics: Responsibility, Sharing and cooperation. *European Journal of Operational Research*. 153 (2), 468 _ 478.

Lawrence, DJ. (2011). Human Subject Research: Reporting Ethics Approval and Informed Consent In 3 Chiropractic Journals. *Journal of Manipulative and Physiological Therapeutics*. 34 (9), 627 _ 633.

Perlman, D., Perlman, S.(2004). Ethics in clinical research a history of human subject protection and practical implementation of ethical standards. Retrieved July12, 2011, From http://www.socra.org/pdf/200405_Ethics_clinical_Research_History.pdf.

Paul, H., Rapheal, S. (2009). Research Ethics Review: Do It Ones and Do It Well. *CMAJ*. 180 (6), 597 _ 598.